

Tadeusz Kowalski

KUZEY - DOĞU BULGARİSTAN TÜRKLERİ VE TÜRK DİLİ

1.*

Balkanların, coğrafi şartlardan olduğu kadar, tarihî inkişaf neticesinde meydana gelen, acayib ve müdil etnik durumu, b a l k a n o l o j i tâbiri ile ifâdesi mümkün, bir araştırma bütününün mevzuunu teşkil eder. Bu bütün içinde, türkoloji meseleleri ehemmiyeti nisbetinde lâyük olduğu rolü şimdiye kadar oynamamıştır. Bu meseleler, ilmin ihmâl etmek hatasını işlediği, bilhassa, muasır Türk unsurlarına ait meselelerdir.

Bilhassa, Tuna ötesi Bulgar devletinin teşekkülü ve Macarların bugünkü vatanlarına yerleştikleri çağda, Balkan ülkelerine yapılan Türk muhaceretleri konusu ile uğraşmıştır. Bu husustaki araştırmaları daha ileri götürenler bilhassa Macar âlimleri olmuştur. Diğer taraftan, Bizans ülkesine yerleşmiş eski Türk halkları ile de meşgul olunmuştur. Halbuki orta çağ sonuna doğru, Balkan yarımadasına yapılan Türk muhaceretleri, ancak vasat bir alâka uyardırıştır. Bizans ülkesindeki Türk halkları ile uğraşılması ise, bu konunun, eski Bizans tarihile irtibatı dolayısıyledir. Balkanların, Osmanlı istilâsından sonraki çağı gerçekten iyi bilinmekle beraber, yalnız siyasi tarih ve devlet teşkilâtı bakımından tedkik edilmiştir.

Balkanlarda hâlen çok sayıda mevcut bulunan, fakat seneden seneye azalmakta olan Türk topluluk ve kümecikleri, âlimlerin alâkasını pek çekmemiş gibidir. Halbuki uzun süren Türk idaresinin, Balkan halklarının medeniyetinin her sahasında, bilhassa onların dil, hâlk edebiyatı, san'at ve teknikleri üzerinde bıraktığı derin ve sayısız izler hâlâ yapılması gereken hususî araştırmaları bekle-

---

* Bu tebliğ, Leyden Uluslararası Müsteşrikler Kongresinin Ön ve Orta-Asya bölümünde, 10 Eylül 1931 tarihinde, müellif tarafından okunmuştur. Tebliğ, burada bazı notlar ilâvesile ve biraz genişletilmiş olarak çıkıyor.

mektedir¹. Bu hâlin sebebi bellidir. Çünkü, bu kabil tedkiklerin yapılmasını üzerlerine alacak olan âlimler, meseleleri sıkı bir surette kendi memleketleriyle bağlı gören, Balkan milletlerine mensup kimselerdir. Bundan dolayı da bu âlimler, kendilerinde Türk hâkimiyeti devrine ait can sıkıcı ve çok yakın zamanın hâtıralarını canlandıran bu meselelere karşı, insiyakî bir nefret göstermektedirler². Bununla beraber ümit edilir ki, bu hâtıralar, kuvvetini kaybettiği nisbette, Balkan milletlerinde Türkoloji inkişaf edecek ve Türklerin bu sahada bıraktıkları müteaddid izlerin araştırılması, başlıca hedef olarak kendini gösterecektir.

Tek başına bu olgu, yarımada'nın etnik yapısının sahih bir tablosunu meydana getirmegi ve bu yapının teşekkül tarihine daha derinden nüfuz etmegi mümkün kılacaktır.

Burada, arzetmek istediğim tedkik ve mütalealar, bu geniş sahanın ancak mahdud bir bölgesine taallük ediyor. Bu bölgeyi, aşağıdaki üç sebepten dolayı seçtim.

1. Kendi şahsî araştırmalarımla bu bölgeyi tanırım.
2. Burası, ahalisinin hususî yapısıyla, heyet-i umumiyeden ayırd edilir.
3. Bu tebliğde incelemek istediğim meseleler, diğer taraflara ait meselelerden daha vâzihtir.

Söylemeğe lüzum yok ki, bahsettiğim bu hususî karakter, ancak nisbîdir. Bulgaristanda tesadüf ettiğim vâkıalar, yarımada'nın diğer sahalarında, bilhassa komşu Dobruca ile Karadeniz havzasından çok uzak sahalarda müşahede olunan, benzer vak'alar bilinmeksizin anlaşılabilirler. Bulgaristanda müşahede eylediğimiz bazı liguistik vâkıalar, bizi bir taraftan Besarabya'ya, hattâ güney Rusya bozkırlarına ve Kıırma, diğer taraftan kuzey - doğu Anadoluya kadar götürmektedir.

Bu memleketler hakkında, türkoloji bakımından bilgimiz pek eksik olduğundan, herşeyden evvel, kendi hesabıma, bu mev-

¹ Balkan dillerinin Türk dilinden aldığı unsurlara karşı daha fazla alâka gösterilmiştir. Bu konu üzerindeki kitabiyat birçok eser ve makale ihtiva eder. Fakat bunların ancak bir kısmı, tam ilmî bir metodun ihtiyaçlarına cevap verebilir.

² Bununla beraber, istisna olmak üzere, bu araştırmalarda daha faal bir mevki alan müslüman Yugoslav âlimlerini zikretmeliyiz. Krş. N. Dimitriev, *Problemi i dostijenja bosnijskoî turkologii* (Bosna türkolojisinin problem ve neticeleri); *Zapiski Kollegii Vostokovedov*, II. (1927), s. 97-108 ve Fehim Bayraktareviç, *Les études islamiques en Yougoslavie*, *Archiv Orientalni*, III, (1931), s. 492-507. Bu adı geçen yazılardan Yugoslav âlimlerinin araştırmalarının, herşeyden evvel, kendi memleketlerinin arşivlerinde mahfuz malzemeye dayandığı anlaşılıyor.

zuda bütün meseleleri kat'î surette halletmenin imkânsızlığı noktası üzerinde durmalıyım. Ben sâde, bu kadar mühim, fakat o kadar da ihmal edilmiş olan bu sahaya karşı, âlimlerin alâkasını çekmek maksadile, bu meseleleri işaret etmek ve açıklamak istiyorum.

2.

Ana meseleyi, kuzey - doğu Bulgaristandaki Türk halkının menşeiini tanımak teşkil eder. İlk bakışta, buradaki halkın, bir taraftan Osmanlı - Türk kolonizasyonundan, diğer taraftan, Osmanlı işgali devrinde Türkleşmiş yerli Slav ahaliden teşekkül ettiğini kabul etmek, meselenin en basit hal şekli olarak gözüktür. Bununla beraber, daha ileride göreceğimiz gibi, bu kadar basite irca eden böyle bir hal tarzına karşı gelen bir çok mühim sebebler vardır. Bu sebeblerden dolayı şu meseleyi yaz'etmek mecburiyetindeyiz: Acaba, buradaki halk, en az Selçuklar devrinde vukubulmuş, çok eski bir Türk muhaceretinin, hiç değilse kısmen bakiyyesi değil midir? Hattâ, bu halkın kökü, burada çok eskiden yerleşmiş ve Osmanlı hâkimiyeti esnasında, dili iptidaî (Primitif) karakterini kaybetmiş, şimal menşeli, daha eski bir tabakayı göstermez mi?

İşte, bu meselelerin halline çalışırken, meşgul olduğumuz halkların menşei hususunda, bizi başka şeylerden daha fazla aydınlatabilecek olan languistik vâkıaların analizine istinad edeceğiz.

Tedkik ettiğimiz saha, Bulgaristanın, güneyde Balkan sıradağları, kuzeyde Romen - Bulgar hududu, batıda Rusçuk şehri ile doğuda Karadeniz sahili arasındaki kısmını içine alır. Dobrucanın Tuna güneyinde, bugün Romanyaya ait olan kısmı, bu sahanın tabii bir mütemmimini teşkil eder. Burada, tefrik edilebilen, başlıca şu bölgeler vardır:

1. Deliorman: bugün kısmen Romen topraklarına uzanan, Balbunar, Kemanlar ve Razgrad şehirleri dolaylarındaki mıntaka. 2. Balkan dağlarının eteğinde, Popovo'nun güneyinde ve Osman - Pazar'ın batısındaki dağlık bir memleket olan Tozluk¹. 3. Tozluk'un doğusunda ve Şumnu ile Preslav'ın güneyinde dağlık bir memleket olan Gerlovo. 4. Karadeniz kıyısında, Varnaya komşu ve Dobruca ile hemhudud bozkırlar.

¹ Bu mıntakanın isminin otantik şekli, Jireçek'in yazdığı tarzda Tozluk olmayıp Tozluk'tur. Krş. Gadjanov, *Vorläufiger Bericht*, s. 8.

Bütün bu geniş sahada, türkçe konuşan unsurların yüzde nisbeti bugün dahi çok yüksektir. Bilhassa, üzerinde hususî bir dikkatle durmak istediğimiz, Deliorman'da, ahalişi münhasıran Türk olan kazalar mevcuttur. Türk dili, burada öyle yaygındır ki, kendi ana dilleri yanında, kolaylıkla türkçe konuşamayan Bulgarlara pek nâdir rastlanır.

Bu bölgede, Türk diyalektlerini konuşan üç farklı etnik grup tanıyoruz: 1. Tam mânâsile Türkler, 2. Tatarlar, 3. Gagauzlar.

Sünnî ve şî'i olan Türkler¹, eski yerli halkın çoğunluğunu teşkil ederler. Bunlar, diyalektleri, giyinişleri, hattâ maddî yapıları ile hususiyet gösteren muhtelif gruplar halindedir. Bu grupların en dikkat çekenî, Bulgar ilminde Gadjal'lar² ismi altında tanınan, Deliorman Türkleridir ki, kuvvetli, hattâ pehlivan yapıları, ağır hareketleri ve çok yavaş konuşmaları ile tefrik edilirler³. Tozluk Türkleri, incelikleri, cevvaliyetleri ve çok çabuk konuşuş tarzlarıyla, Deliorman Türklerine büyük tezat teşkil ederler⁴. Gerlovo Türklerine gelince, bunlar, pek de sebebsiz olmayarak, yakın bir tarihte Türkleşmiş Bulgarlar olarak tanınırlar⁵. Kıyafet farkı, bilhassa, sarığın ve kuşağın renginde kendini gösterir.

Türklerden, çok daha az sayıda bulunan Tatarlar, yakın tarihte kırım'dan gelmiş göçmenlerdir⁶. Sünnî müslüman olan bu Tatarlar, — bârız mongolik tipleriyle — Türklerden tefrik edilir. Dilleri hakkında, henüz müsbet verilere varılmamıştır. Yaptığım bâzı tesâdüfî müşahedelere göre, bu Tatarların dili kuvvetli bir surette Osmanlılaşmıştır. O kadar ki, Kırım sahil Tatarlarının dili ile mukayese etmek mümkündür.

Ortodoks hristiyan olan Gagauzlar, Bulgaristanın şimalinde, sayı çok olmayan koloniler teşkil ederler⁷. Bilhassa, Kestriç adında-

¹ Krş. Jireçek, *Das Fürstenthum Bulgarien*, s. 133-141.

² V. Moşkov, *Turetskiye plemena na balkanskom poluostrove* (Balkan yarım adasında Türk oymakları), *İzvestiya imp. russk. geogr. obş.*, XL. (1904), s. 406-417 ve St. Romansky, *Carte ethnographique de la Nouvelle Dobrudja Roumaine*, Sofia 1915, s. 16, not 4 ve 5. Bununla beraber krş. S. S. Bobçev, *Za Deliormanskite turci i za Kizilbaşite* (Sobrnik na bilgarskata akademia na nauki, c. XXIV, Sofia 1929) s. 5-7.

³ V. Gadjanov, *Vorläufiger Bericht*, s. 10.

⁴ V. Gadjanov, *Zweiter vorläufiger Bericht*, s. 4.

⁵ V. Gadjanov, *Vorl. Bericht*, s. 3, 6/7; Moşkov, *ayn. esr.* s. 417/418; Miletic, *Staroto bilgarsko naselenie*, Sofia, 1902, s. 9/10.

⁶ Jireçek, *ayn. esr.* s. 141/142; Romansky, *ayn. esr.* s. 25/26.

⁷ Jireçek, *ayn. esr.* s. 142/146; Romansky, *ayn. esr.*, 20-25; Moşkov, *ayn. esr.* s. 426-432.

ki en büyük köylerinin bulunduğu Varna şimalinde temerküz etmişlerdir¹. Ekserisi XVIII. asrın sonuncu ve XIX. asrın başlangıcına doğru, Basarabya'ya muhaceret etmiştir. Moşkov, bunlar üzerindeki tedkikatını, o zamandanberi yaşadıkları bu muntakada yapmıştır². Varna havalisi Gagauzlarının dili, kuvvetli surette Osmanlılaşmış olup Basarabya Gagauzlarının dilinden fark gösterir. Aynı zamanda Dobrucada da Gagauz kolonlarına tesadüf olunmaktadır³.

Kuzey - doğu Bulgaristan, bilhassa Bulgar halka hasredilen müteaddid tedkik seyahatlerinin ve ilmî araştırmaların mevzu ve hedefini teşkil etmiştir. Bu arada, Türk unsurlar, ehemmiyetsizmiş gibi addolunmuş, neticede daha az bir dikkatle tedkik edilmiştir.

K a n i t z⁴ ve J i r e ç e k⁵'in, esasında çok kıymetli, fakat teferrüata taallük eden tarafları, artık eskimiş olan eserlerinde, etnik durumun umumî bir tablosunu bulmaktayız. M i l e t i ç 'in «La vicille population bulgare de la Bulgarie du nord-est»⁶ isimli eseri, bu bölgenin teferrüatlı bir tavsifini veriyor. Miletic, bilhassa, eski Bulgar ahali ile alâkadar olmakla beraber, aynı zamanda türk unsurlarla da meşgul olmuştur. Z a n e t o v⁷, bize ortaçağdaki Bulgar halktan bahsederken, öbür taraftan D r i n o v⁸, Türk - Osmanlı hâkimiyetinin ilk asırları sırasında, doğu Bulgaristanın etnik durumu ile uğraşmıştır. Komşu Dobrucanın etnik şart-

¹ Kestriç havalisinde, Gagauzlarla meskûn, daha az ehemmiyette başka köyler mevcuttur. Bunlardan bana gösterilenler şunlardır: Caferli, Yeniköy, Cevizli. Krg. R o m a n s k y , ayn. esr., s. 23 ve not 1; J i r e ç e k , ayn. esr., s. 143; Moşkov, ayn. esr. s. 426.

² Krg. V. A. Moşkov, *Gagauzi benderskağo uezda*, Etnograficeskoe obozrenic, XLIV, (1900), s. 1-90; XLVIII (1901), s. 98-160; XLIX (1901), s. 1-49; LI (1901), s. 1-80; LIV (1902), s. 1-66. Aynı müellif, W. Radloff'un *Obraztsi narodnoy literaturi türkskih plemen* külliyatında s. I - XXXII de. Aynı müellif, *Turetskiya plemena*, s. 339-436.

³ Romansky, ayn. esr. s. 20 - 25

⁴ *Donau — Bulgarien und der Balkan, historisch — geografisch — ethnografische Reisestudien aus Jahre 1860-1878* von F. Kanitz, Leipzig 1879, 3 cilt.

⁵ Dr. Constantin Jireçek, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Prag - Wien - Leipzig 1891.

⁶ Dr. L. Miletic, *Staroto Bilgarsko naselenie*, Bilgarska Biblioteka serisi, Sofia 1902

⁷ *Zanetov Bilgarskoto naselenie v srdnite vekove* (Orta çağda Bulgar halkı), Roussé 1902.

⁸ M. Drinov, *İstoriçesko osvvetlenie Virh statistikata na narodnostite v iztosmata çast na Bilgarskoto kynajestvo* (Bulgar prensliğinin şark kısmındaki milliyetlerin istatistiği üzerinde tarihî aydınlatmalar), Per. Spis. VII - VIII, Sofia 1884.

ları, R o m a n s k y¹ ve A r b o r e² tarafından ele alınmıştır. Romansky, bu eserinde, yeni Romanya Dobruçasının çok teferrüatlı etnik haritasını vermiştir³. Dimitrov'un, Selçuk Türklerinin XIII. asrın ortalarına doğru yerleşmeleri mevzuuna hasredilmiş bir dissertasyonu vardır⁴. Deli Orman Türkleri, eyvelce, Ş k o r p i l kardeşlerin⁵ ilgisini çekmişti, şimdi bu mevzu üzerinde B o b ç e v⁶ uğraşmaktadır. Gagauzlar hakkında bugün oldukça zengin bir literatür mevcuttur. Bu literatür, İslâm Ansiklopedisinde, Gagauzlara dair makalesinde M e n z e l tarafından, hülâsa edilmiştir⁷. Gagauzlarla ilgili en mühim çalışmaları, J i r e ç e k⁸, M o ş k o v⁹ ve P e e z¹⁰ inkiler teşkil ediyor.

¹ St. Romansky, *Narodnosten karakterna Dobrudja, iz sbornika «Dobrudja» izdanie na Süza na bilgarskite uçeni, pisateli i hudojniki*, Sofia, 1917. Aynı eser Fransızca olarak şu isimde çıkmıştır: *Le caractère ethnique de la Dobrudja, extrait du recueil «Dobruca», publié par la Société Bulgare des savants, des écrivains et des artistes*, Sofia 1917

² Al. P. Arbore, *Contributiuni la studiul aşezarilor Tatarilor și Turcilor in Dobrogea*, Archiva Dobrogei II București 1920.

³ St. Romansky, *Narodopisna karta na nova rominska Dobrudja*, Sofia, 1915 (Spisanie na bilgarskata Akademia na naukite'nin XI cildinden ayrı basım). Aynı eser şu isimle Fransızca olarak çıkmıştır: *Carte ethnographique de la Nouvelle Dobroudja Roumanie*, Sofia 1915.

⁴ I. K. Dmitrov, *Preselenie na Seldjuiski Turtsi v Dobrudja okolo sredata na XIII vek*, Spisanie na Bilgarskata Akademiya na Naukite, c. x, Sofia 1915. G. Balasçev in *Οαυτοκρατορ Μιλανή Η'ο Παλαιολόγος*, Sofia 1930 isimli yunanca dissertasyonunda da Orta-çağın sonuna doğru Dobrucadaki Türk halkı ile meşgul olunmuştur. (Bu malûmatı, Bulgaristanın Viyana elçisi O. Wudy'ye borçluyum).

⁵ K. ve Çh. V. Şkorpil, *Pametrnits na gr. Odessas — Varna (Pametrnitsi iz Bilgarsko)*, Godişnik na Varnenskata Drjarna Gimnazia za 1897-98 uç. g. [Mondments de la vile d'Odessos — Varna, Annuaire du Gymnase de Varna pour l'année scolaire 1897 — 98], Varna 1898

⁶ S. S. Bobçev, *Za Deliormanskite Turtsi iza kızılbashiite (Prinos kim dirjavno — pravnata i kulturna istoria na Bilgaria)* [Les Turcs du Deli Ormane et les kyzylbaş. Contribution à l'histoire du droit public et de la civilisation de la Bulgarie], Sbornik' na Gilgarskata Akademiya na Naukite, XXIV, Sofia 1929.

⁷ Almanca negrinin II. c., s. 134 — 135 de.

⁸ Dr. Constantin Jireçek, *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Sarguçi im heutigen Bulgarien*, Sitzungsber. d. k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, phil. — hist. Kl. 1889, Prague, s. 3 — 30

⁹ Krg. s. 481, not 2 deki kitabiyat.

¹⁰ Carl Peez, *Christliche Türken oder türkische Christen? Studien aus Ostbulgarien*. Oesterreichische Monatsschrift für den Orient, XX, Wien 1894, s. 80-91.

3.

Bulgar İlimler Akademisi Başkanı L. M i l e t i ç 'in, bana çok samimî ve candan gösterdiği yardımdan ve Bulgar makamlarının temin ettiği kolaylıklardan faydalanarak, 1929 yılı sonbaharında, Türk diyalektlerini incelemek üzere, Bulgaristanın şimal bölgelerini gezdim. Bu seyahat sâyesindedir ki, sâdece kitaplara dayanan mütalealar değil, ayrıca kendi şahsî müşahedelerime de istinad eden fikirler beyan edebiliyorum.

Balkanlı Türk unsurlarının ehemmiyeti, bunların doğu ile batı arasında, medeniyet müktesebatının mübadelesinde oynadıkları aracılık rolünden ileri gelmektedir. Bununla beraber, bu unsurların çoğunu entellektüel seviyesi ekseriya düşük, çok nâdir yer değiştiren ve pekaz müteşebbis olan ziraatçi bir halkın teşkil etmesi, bu durumun ehemmiyetini azaltmıştır. Maamafih, bu aracılık rolü, üzerinde durulacak değerdedir.

Bulgaristandaki bir Türk köyü ile Anadolunun buna muadil bir köyü arasında yapılacak bir mukayese, sathî olsa bile, Bulgaristan Türk köylüsünün medeniyetine nüfuz eden Slav tesirlerinin kemiyeti hakkında bir fikir vermeğe kâfi gelir. Diğer taraftan, bir Bulgar köyü ile Türk tesiri dışında kalmış herhangi bir Slav köyü arasında, sathî de olsa, bir mukayese yapıldığı vakit Türk tesirinin ehemmiyeti ortaya çıkar. Mütakabil tesir, sâdece maddî medeniyet sahasında¹ değil, aynı zamanda mânevî kültür sahasında, bilhassa dil, halk edebiyatı ve dinî inançlarda açık bir sûrette görülür. Balkan Türklerinin Anadoluya yaptıkları muhaceretler dolayısıyla Balkan medeniyeti, daha doğuya doğru nüfuz etmiştir.

Bununla beraber, Türk medeniyeti dediğimiz şeyin, bâzı Türk âlimlerinin zaman zaman hakikattan uzak bir şekilde iddia ettikleri gibi, sâdece Orta - Asya Türklerinin iptidai an'anelerinin bir devamı olmayıp, aynı zamanda, Önasya ve Akdeniz havzasındaki me-

---

Bundan başka Krş. L. Miletic, *Nay — novi isledvania po etnografiata na Gagauzite*, Per. Spis. (Gagauzların etnografisi üzerine en yeni araştırmalar) (Revue Périodique), LXVI, Sofia 1905.

¹ Türklerin, Balkan milletlerinde halkın ziraatte kullandığı teknik vasıtalar üzerindeki tesirini anlamak için J. O b r e b s k i 'nin Lud Slowianski mecmuası, I. c. (1929 — 1930) s. 10 — 54, 147 — 187; II. c. (1931) s. 9 — 27 de çıkan mükemmel makalelerine bakmak kâfidir.

O b r e b s k i , harmanda kullanılan ziraat vasıtalarının heyeti umumiyesinin, bu arada düven ve merdanenin, âşikâr bir surette Anadolu menşeli olduğunu meydana çıkarmıştır.

deniyetlerin mirasını temsil eden bir medeniyet olduğu vâkıası üzerinde durmalıyız. Orta - Asya'dan gerek Anadolu'ya, gerek Balkan memleketlerine gelen Türklerin, münhasıran pastoral bir medeniyete sahip ve bunun neticesi olarak, hemen bütün ziraî medeniyetlerini komşularından almış olduklarında şüphe edilemez.

Bu bölgedeki Türk halk edebiyatı, civar etnik muhitin yaptığı tesirin, pek sarıh olan izlerini tanımamıza imkân veriyor. Diğer taraftan Türk halk edebiyatı da komşu halkların edebiyatı üzerinde tesir yapmaktadır. Dilleri ile Türk dünyasına, dinleri ile hristiyan dünyasına mensup olan ve bu iki dünya arasında mutavassıtlık rolünü üzerine alan Gagauzların halk edebiyatı, bilhassa üzerinde durulmağa değer.

M o ş k o v 'un yaptığı derlemedeki Gagauz halk metinlerine ait notlar dikkatle okunursa, bizi bir taraftan Kıırma, hattâ daha şarka götüren, diğer taraftan Ukraynada, Polonyada ve batı Avrupa memleketlerinde rastlanan bir çok masallar bulunur¹.

Muhtelif etnik unsurların folklor sahasında yapmış oldukları müteakbil tesirler bakımından, kuzey - doğu Bulgaristanla ancak Makedonya mukayese edilebilir.

Bulgar Türklerinin dinî hayatı da, âlimlerin, üzerinde dikkatle durmalarına değer müstesna bir çok vakıalar arzeder. Aynı şeyler, Türkiyede kökten inkılâplar neticesinde, artık tamamen kaybolmuştur. Mistik bir karakterde olan tarikatler birinci plânda gelir. Eski Bulgaristandaki Bektaşî propagandasının ehemmiyetini ilk defa işaret eden H a s l u c k² olmuştur. Bu müellifin verdiği malûmata bakılırsa³, bu ülkede artık faal Bektaşî tekkelerinin kalmamış olması lâzımdır. Maamafih, onun bu mevzu üzerinde verdiği malûmat, tamamile gerçeğe uygun görünmemekte ve tahkike muhtaç bulunmaktadır. Deliormandaki Alevî yahut Kızılbaş denilen müslüman tarikatçılarının Bektaşîlikle sıkı bir surette münasebetleri vardır. Demir Baba Bektaşî tekkesi hakkındaki enteresan teklükinde, B a b i n g e r⁴, bu mıntakadaki dinî temayüller meselesine

¹ Bunu tesbit etmekle, bütün bu hususlarda münhasıran Gagauzların faal bir rol oynadığı iddiasında değilim. Türk folklorunun yayılışı meselesi, çok derin bir tetkike muhtaçtır.

² Kr. eserini türçce tercümesi: *Bektaşîlik tetkikleri*, İstanbul 1928, s. 25 — 26.

³ Ayn. esr. s. 26 ve not 7.

⁴ *Das Bektaschi — Kloster Demir Baba*, Mitteilunçen des Seminars für Orientalische Sprachen XXXIV. c. (1931) II Abt. — S a d e t t i n N ü z h e t 'in *Bektaşî Şâirleri*, İstanbul 1930, s. 55-6 da XVII. asır bektaşî şâirlerinden Dirdli

yeniden temas etmiş ve haklı olarak, diğer tedkiklerinde olduğu gibi, Balkan Türkleri arasında Şi'i propagandasının ehemmiyeti üzerinde durmuştur. Deli Ormanda pek canlı sûrette yaşayan ve panayırlarda yapılan güreş müsabakalarında tezahür eden pehlivanlık an'anelerinin, yukarıda adı geçen Demir Baba kültü ile münasebetdâr olması muhtemeldir. Bektaşiliğin yanı sıra başka tarikatler de mevcuttur. Bizzat Rusçukta Şâdelî¹ akidesine mensup küçük bir tekkeyi ziyaret etmiştim. Memleketin her tarafında utraquist mahiyette mukaddes mahallere, mukaddes mezarlara tesadüf olunur ki, müslümanlar kadar hristiyanlar da bu yerleri ziyaret ederler.

Rusçuk, Razgrad, Şumnu, Eski-Cuma gibi şehirlerde, Türk esnafı arasında, dinî hayatla çok sıkı irtibatı olan, eski bir lonca teşkilâtının bakıyyelerine rastlanır.

4.

Kuzey - doğu Bulgaristandaki Türk unsurların menşei meselesine gelince, bu mesele Osmanlı Türkleri ile Tatarların menşei hususunda güçlük arzuetmez. Deliorman Türkleri ile Gagauzların asılları meselesi ise henüz epey karışıktır.

Rusların işgali üzerine, Kırımdan gelen Tatarların menşei kolayca izah edilir. Gerlovo Türkleri, el'an yaşayan mahallî bir rivayete müstenid umumî bir inanca göre, Türkleşmiş Bulgarlar olarak tanınırlar². Diğer Türk unsurlara gelince, bunların menşei meselesine girmeden önce, bu hususta âlimlerin, bilhassa Bulgar müelliflerinin görüşlerini hülâsa etmeyi faydalı buluyorum.

Bâzı mahallî rivayetlere ve diyalektolojik delillere dayanan G a d j a n o v , Tozluk Türklerini, Küçük Asyadan, bilhassa Kastamonu vilâyetinden gelmiş muhacirler addeder³. Bu mülâhaza, R o m a n s k y tarafından tenkid edilmeksizin tekrar edilmiştir⁴. Deliorman Türklerine gelince, evveleminde şunu kaydetmek lâzımdır ki, şimdiye kadar bunlar üzerinde meşgul olan bütün müellifler, bu meseleyi, tamamen Osmanlı - Türkleri zaviyesinden ele al-

---

Kâtib'in Demir (Timur) Baba tekkesi hakkında kısa bir manzumesi vardır. (Bu mâlumatı profesör J. R y p k a 'ya borçluyum).

¹ Sreta gora caddesi 2 de kâindir.

² Krs. Moşkov, *Turetskiya plemena*, s. 417 — 18.

³ *Vorläufiger Bericht*, s. 3 ve 9.

⁴ *Carte ethnographique*, s. 17.

mak lüzumu hususunda müttefikdirler. Zira, Deliorman Türkleri Osmanlılardan daha eski bir halk topluluğudur. Bununla beraber, teferrüatta, çok kuvvetli bir fikir ayrılığı görüyoruz.

Ş k o r p i l ¹ kardeşler, Deliorman Türklerini, Proto - Bulgar Türklerinin slavlaşmaktan kurtulabilmiş yegâne ahfadı olarak kabul ederler. Bu görüşlerini desteklemek için mahallî bir rivayete başvurmuşlardır. Bu rivayete göre, Osmanlılar Balkanlara vardıkları zaman, burada, kendileri gibi cenuptan değil, şimalden, Tuna ötesinden gelmiş, bir başka Türk halkı bulmuşlardır.

M o ş k o v, Gagauzların asılları meselesi ile beraber, Deliorman Türklerinin menşei meselesini de aydınlatmağa çalışıyor². Ona göre, bu iki grup şimal menşelidir; yâni, Karadeniz şimalindeki steplerden geçen yolu takiben gelmişlerdir. Bununla beraber, Gagauzlar, M. S. 1064 de Balkanlara göç eden bir Oğuz grupundan geldikleri halde, onca, Deliorman Türkleri, bu göçten bir kaç yıl önce, yâni 1055 de Bizans makamlarının müsaadesile Dobrucada Silistre dolaylarında yerleşen ve burada Oğuz unsurlarile karışan Peçeneklerin ahfadını teşkil ederler. Bu müellifin fikrine göre, Deliorman Türkleri, aynı surette, bir Peçenek grupunun ahfadı olarak telâkki ettiği Osmanlıların yakın akrabalarıdır. Tek fark, birincilerin şimal yolunu tâkiben daha evvel, ikincilerin ise, daha sonra ve cenup yolunu ihtiyar edip İran ve Küçük - Asyadan geçerek gelmeleridir. M o ş k o v, Deliorman Türklerinin, Osmanlılar gelmeden önce islâmlaşmış oldukları mütaleasındadır.

R o m a n s k y, M o ş k o v 'un nazariyesini naklederken, menşe'leri ne olursa olsun, Deliorman Türklerinin, bilhassa XVII. asrın başlangıcındanberi, Türkleşmiş Slav unsurlar kadar, çok büyük sayıda Küçük - Asya Türk kolonunu da kendi bünyesine mal etmiş olduğu hususunda şüphe olmadığını, haklı olarak ilâve etmektedir³.

Gagauzlara gelince, herşeyden önce, bunların ekserisinin yakın zamanlarda, Besarabyaya göç ettiklerini, Bulgaristanda pek az sayıda Gagauz kaldığını hatırlamak lâzımdır. Gagauzlar iki grup teşkil eder; Karadeniz kıyısındaki saf Gagauzlar ve memleket içindeki «Bulgar» Gagauzlar. Bunları birbirinden ayıran yegâne fark,

¹ *Ayn. esr. s. 4 — 6. M o ş k o v, ayn. esr. s. 407 — 408.*

² *Ayn. esr. s. 409 — 417*

³ *Carte ethnographique, s. 20.*

birincilerin daha çok Yunan, ikincilerin ise Bulgar tesiri altında kalmış olmalarıdır¹.

J i r e ç e k, Gagauzları, Kumanların Mogol istilâsından sonra, büyük sayıda Bulgaristanda yerleşmiş ahfadı olarak telâkki eder². M o ş k o v 'un Gagauzların menşei hakkındaki görüşü, oldukça karışıktır³. O, bunları, evvelce Deliorman Türklerinden bahsederken söylediğimiz gibi, 1064 te Balkan ülkesine gelen Oğuz Türklerinin ahfadı olarak addetmektedir. Bunların bir kısmının çok sonraları Tuna ötesine, Rusyaya geçip başka Türk unsurlarile karışarak Karakalpak ismi altında bir grup teşkil ve Ortodoks hristiyanlığı kabul ettiklerini iddia ediyor. Ona göre, işte bu Karakalpakların bir kısmı, Mogol istilâsı sırasında tekrar Bulgaristana gelmiş ve burada Deliorman Türklerinin tesiri altında, bugünkü Gagauzları meydana getirmiştir.

Görüyoruz ki, bütün bu nazariyeler, az veya çok mübhem mahallî rivayetlerle, eski Türk göçlerine müteallik bâzı tarihî malûmatın keyfî bir konbinezonuna dayanmaktadır. Bir çok araştırmacıların, Balkan Türklerinde işaret ettiği, tarihî hâdiselerin hâtrısına karşı olan bâriz alâkasızlık vâkiası⁴ gözönünde tutulursa, mahallî rivayete ancak zayıf bir isbat değeri atfedebiliriz. Halbuki, Türk muhaceretleri hakkında vesikalara dayanan malûmatın problemini halletmek için ne büyük bir ehemmiyeti vardır. Maalesef, bu mevzu ile alâkalı kaynaklar şimdiye kadar kâfi derecede işlenmemiştir. Öyle ki, bu kaynaklardan çıkan tablo, boşluk ve müphemiyetlerle doludur. Tarihî verilerin bir silsile takip etmeyişi yüzünden, bugün mevcut herhangi bir grupun, tarihçe bilinen bir grupun devamı olduğunu, yalnız yazılı vesikalara dayanarak isbat etmek çok güç, hattâ hemen hemen imkânsızdır diyebiliriz. Bu durum karşısında, bize başka bir kriter kategorisine başvurmadan ve lengüistik vâkiâların tahliline dayanmadan başka bir çare kalmıyor.

5.

Görüşlerini hülâsa ettiğimiz müelliflerin kullandıkları deliller arasında, dilin de şahadetine müracaat etmek yolunda bâzı teşeb-

¹ M o ş k o v , *ayn. esr.* s. 426.

² *Das Fürstenthum Bulgarien*, s. 144/5. — *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen* s. 12.

³ *Ayn. esr.* s. 415 v. d.

⁴ V. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, s. 136: «Uzun Türk hâkimiyeti boyunca, hâkim ulustaki tarihî hafıza yokluğu bârizdir.»

büslere tesadüf ediyoruz. Fakat, bütün bunlar o kadar müphemdir ki, kendilerine ancak mahdud bir müsbet değer atfedebiliriz. Zâten Bulgaristandaki Türk unsurların diyalektleri, bugüne kadar hemen hemen meçhulümüz olduğundan, daha başka bir neticeye de varılamazdı.

Lengüistik vâkıaların teferrüatlı tedkikine girmeden önce, kuzey - doğu Bulgaristan Türk diline dâir bilgimizi, kısaca hülâsa edelim. Yapılacak araştırmalar için gerekli olan malzeme, maalesef, hemen tamamen hatâlıdır. Biz yalnız, biri *M a l d e n o v*¹'un küçük, diğeri, *Ç i l i n g i r o v*²'un, ötekine nazaran daha büyükçe olan, iki atasözü mecmuasını kaydedeceğiz: Diyalektolojik bakımdan bu mecmualardaki hatalar, bu atasözlerinin asıl Türkler tarafından değil, Türkçe bilen Bulgarlar tarafından söyleniş şekillerine göre yazılmış olmasından ileri geliyor. Üstelik, bu iki mecmuaya Bulgaristanın her tarafından, hattâ Makedonyadan bile gelen unsurlar farksız bir şekilde girmiştir.

İlavê edilmelidir ki, şekillerinin sabit olmasından dolayı, atasözleri, mahallî diyalektler hakkında asla vâzih bir fikir veremezler. Çilingirof'un atasözleri mecmuasındaki imlâ ve fonetik hususiyetleri, Dimitriev tarafından kısa bir icmal halinde toplanmıştır³. Bu icmal, çok itinalı bir tetkik olmakla beraber mevzuubahis diyalektlerin karakteristik hususiyetleri hakkında bir fikir edinmeğe müsait değildir.

Sofya Üniversitesi Türk dili lektörü Gadjanov, Viyana Akademisi tarafından tanzim edilerek Bulgaristanın kuzey doğu mntakasında oturan Türkleri diyalektolojik ve etnik bakımdan tetkik etmek üzere (1910 ve 1911 yıllarında) iki seyahat yapmıştır. Onun bu mevzua dâir tanzim ettiği iki kısa rapor⁴, bu seyahatlerin yegâne semeresi ve oradaki diya-

¹ St. Mladenov, *Ein Beitrag zum türkischen Sprichwörter — schatz*, ZDMG, LXVIII (1914), s. 687 — 694.

² S. Gilingirov, *Turski poslovi, pogovorki i harakterni izrazi*, Bulletin du Musée National d'Ethnographie de Sofia, II. yıl (1922), s. 157 - 171; III. yıl (1923), s. 210 - 215.

³ N. Dimitriev, *Zametki po bolgarsko — turetskim govoro — ram* (Bulgar — Türk diyalektleri üzerinde notlar), URSS İlimler Akademisi zabıtları, 1927, s. 210 - 215.

⁴ *Vorläufiger Bericht über eine im Auftrag der Balkan — Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien durch Nordost — Bulgarien unternommene Reise zum Zwecke von türkischen Dialektstudien*, Anzeiger der phil. — hist. Klasse d. k. Akad. d. Wiss. 1911, Nr. V, s. 1 - 15 ve: *Zweiter Vorläufiger Bericht über die ergänzende Untersuchung der türkischen Elemente im nordöstlichen Bulgarien in sprachlicher, kultureller und ethnografischer Beziehung*, ayn. yr. 1912, Nr. III, s. 1 - 8

lektler hakkında malûmatımızın tek kaynağıdır. Bu seyahatlerde toplanan metinlerin henüz hiç birisi neşredilmemiştir. Gadjanov'un müşahedelerindeki hata, onun, tetkik edilen diyalektlerdeki vasıfların heyeti umumiyesinin bir kısmını dahi teşkil etmiyen, hemen yalnız iki karakteristik vasıfla; bilhassa sessizlerin önünde gelen *r* ve *-yor* hâl şekliyle iktifa etmesinden ileri gelir. Gadjanov, bu iki hususiyete dayanarak oldukça teferrüatlı bir diyalekt sistemi kurmaktadır. Bu, hence, elde mevcut malzemenin bugünkü vaziyetine göre henüz vakitsiz bir teşebbüstür. Moşkov, o taraflara yaptığı kısa bir seyahat sırasında, Kaspiçan yakınında bulunan Pamukçe köyü ağzını tetkik etmiş ve bu ağız ile Basarabyadaki Beşalma köyü Gagauzların diyalekti arasındaki yakın akrabalığı tesbit etmiştir¹.

Kuzey - doğu Bulgaristanı ziyaret eden N é m e t h de, şimdiye kadar bu mesele ile ilgili herhangi birşey neşretmedi. 1929 yılında yaptığım seyahatte, hepsi bu sahaya ait olan bir mikdar metin not etmeğe muvaffak olmuşum². Bunlar neşre hazır bir vaziyette olup aşağıdaki müşahedelerimin temelini teşkil ederler.

Moşkov tarafından toplanan zengin malzeme sâyesinde, Gagauz diyalekti, Deliorman Türklerinininkinden daha iyi bir şekilde tanınmaktadır. Gerçi, bu malzeme, Besarabya'dan derlenmiş olmakla beraber, Gagauzların oldukça yeni bir tarihte Bulgaristandan oraya hicret ettikleri gözönünde tutulursa, bizim araştırmalarımız için de büyük bir ehemmiyeti haiz olduğu anlaşılır.

6.

Deliorman Türklerini, Balkanların Osmanlılar tarafından işgalinden sonraki çağın kolonları olarak telâkki etmemize mâni olan sebepler nelerdir? Başlıca şu iki sebep:

1. Daha Osmanlılar gelmezden önce, Deli Ormanın bir Türk halkı ile meskûn olması. 2. Bu halkın diyalektinde, Anadolu'da rastlanamıyan ve muhtemelen şimal menşeli olan karakterlerin bulunması.

Bilhassa, bu bölgenin fetihten iki asır evvel, XII. asra ait bir vesikada tesbit edilmiş olan türkçe bir isim taşınmasına dayanarak Deli Ormanın Türklüğü neticesine varıyoruz³.

¹ *Tureçkiya plemene*, s. 412 — 413

² Bu malzemeyi şu yerlerden derledim: Rusçuk, Razgrad, Duştubak, Yunus — abdal, Kemanlar, Turuça, Köteş, Madara, Eski — Cumaya, Aylâdin, Kasırgalar. Bu malzemenin ufak bir kısmı, *Fertschrift für Georg Jacob*, Leipzig, 1932, s. 128 — 145 de neşredilmiştir: T. Kowalski, *Türkische Volksrätsel aus Nordbulgarien*.

³ Mevzuu bahs isim, XII. asırda Bizans müellifi Yöhanes Kinnamos tarafından Τέου ορμουv süretinde tesbit edilen isim olup Tomashek bunda mu-

Bu kazada müşahede olunan diyalektolojik hususiyetlere, biraz daha fazla zaman ayırmak mecburiyetindeyiz.

Bâzı ehemmiyetsiz mahallî nüanslar nazarı itibara alınmazsa, Deli Orman ve Şumnu, Eski - Cumaya, Osman - Pazar ve Popovo'ya kadar olan yerlerin diyalekti oldukça mütecanistir. Müşahede edilen büyük farklar, coğrafi şartlardan ziyade, içtimaî faktörlerle izah olunabilir. Gerçekten, her yerde olduğu gibi, burda da mektep ve matbuat vasıtasile yayılan ve diyalektin değişmesile tezahür eden, edebî dilin tesirini görüyoruz. Osmanlı medeniyeti ile hiç temasları olmadığından Gagauzlar, bu tesire az maruz kalmıştır. Buna mukabil, Bulgarlaşmağa pek müsaittirler.

Deli Orman Türk diyalektinin, müşahedelerime göre karakteristik vasıfları şunlardır:

1. Bütün hallerde, bir labio - dental v sesi yerine, hecaî olmayan (nonsyllabique) bir u yarım - sesli'sinin mevcut olmasıdır. Meselâ: var, davar, ev, ew v.b. Bu hususiyete, mevzu bahis sahanın her tarafında tesadüf ettim. Bâzan aynı şahısta u ve w telâffuzunun yanında v telâffuzunu da duyduğum oldu.

2. ey diftongunun, başka yerlerdeki Osmanlı diyalektlerinde olduğu gibi $\bar{e}$ 'ye değil, $\bar{i}$ 'ye tahavvül etmesidir. Misaller: $\bar{E}\bar{i}$ (beyt) ^c misra', s $\bar{i}$ r et - (seyret-), $\bar{Ü}\bar{s}\bar{i}$ n (Hüseyn, Hüseyin), d $\bar{i}$ l (< deyl < deyil) v. b.

3. Sessizlerin önünde gelen titreşim z nin ekseriya kaybolması. Misaller: a'kadaş (arkadaş), gö'düm (gördüm), sa'foş (farsa sâr-hoş'dan) v. b. Bu hususiyete, bilhassa Şumnü havalisindeki köylerde tesadüf olunur.

4. Dar ard-damak (spirante postpalatale) ğ sesi ile dar ön - damak (spirante prépalatal) y sesi hece büzüşmesi meydana getirmek suretile kaybolmuştur. Misaller: b â lamış (bağlamış), kuyrûndan (kuyruğundan), sırâ (< sırğa), sus ū ru (< su - sığırı), yapt ı (< yaptığı), uş a (< uşağı), dūn (< düyün, düğün), ekm ē (< ekmeği) v. b.

5. ö, ü seslilerinden sonra, oldukça sık olarak y || v seslerinin gelmesi, (bilhassa köv || köy kelimesinde).

6. Vurgunun, birçok kelimelerde sondan evvelki hecede bulunması. Diğer diyalektlerde vurgu, aynı kelimelerin son hecesindedir.

---

ahhar Teleorman (Deli - Orman) ismini teşhis ediyor. Bu isim Tuna'nın sol kıyısındaki mıntıkaları ifade etmekle beraber, Jireçek şu mütalâasında haksız değildi: «Bu ismin şümülü Tuna'nın sağ kıyısında olduğu kadar, Kuman ülkesinde de şüphesiz mebdede, bugünkünden çok daha büyüktü. Bu isim belki, cenubî Moldava ile şarkî Ulahistandaki Karpāt silsilesi önünde uzanan bütün dağlık mıntıkayı ifade ediyordu». (*Überreste der Petschenegen und Kumanen*, s. 11).

7. Kelime başında gelen ye — ve e —' arasında kendiliğinden bir karışmanın mevcut olmasıdır. Msl. yedi, yetmiş kelimeleri yanında edi, etmiş şekilleri.

8. akşam, ahşam yerine, münferit, fakat çok karakteristik olan avşam, awşam şeklinin kullanılması, bilhassa, (bu akşam) yerine bauvşam şekli.

9. Binnek kelimesi yerine, daimâ, başta, ağır p ile pinmek şeklinin kullanılması.

10. Hâl sigasının — yor şeklinde değil, — yer, — yér, — yir, — yır, yahut y nin kaybolması ile: —er, —ér, —ir, —ır şekillerinde olması. Bundan başka, müfret üçüncü şahıs sonunda yeni bir ses unsurunun - bu unsura malik olmayan şekiller yanında - ortaya çıkması: —yeri, —yéri, —yırı —yiri, —yırı, —eri, éri, —iri, —iri, —ır. Hâl şekli, kimi zaman —ı, —i, —u, —ü gerondifleri ile yapıldığından, bâzan her tarafta, bâzen de farklı yerler arasında taksim edilmiş bir sûrette kullanılan, büyük sayıda müfret üçüncü şahıs şekilleri meydana geliyor: gel-e-yeri, gel-e-eri, gel-e-er, gel-e-yiri, gel-e-iri, gel-e-ir, gel-i-yeri, gel-i-yiri, gel-i-eri, gel-i-iri, gel-i-er, gel-i-ir v.b.

11. 'bura' ve 'ora' cihet zamirleri buraya yerine burgey, oraya yerine ore, orâ şeklini alıyorlar.

12. -ken anlitiğinin hâkim bir ard ses unsuru olan a sesile imtiyaç ederek -kan şekline girmesi, msl. gider -kan, gelir -kan, yahut gider -ka, gelir -ka.

13. Fiilî isim (nom verbal) — dik ekile ile (ilen, inen v.b) postpositionunun, dâima her ikisi birbirinden ayrılmaz bir bütün halinde, zaman ifade eden bir mânada kullanılması: oldıynan, oldıyna, olduynan, olduyna, old û na.

14. İstifham şekillerinin ekseriya zaman ifade eden bir mânâda kullanılması: getirdiyi zaman yerine getirildi mi, olduğu zaman yerine oldu mu.

15. Datif yerine ekseriya lokatifin kullanılması: pindiler damda (dama), koyacâz suda (suya).

16. 've' manasına gelen da rabtının kelimelerin sonunda bir anlitik olarak değil, kelimelerin evveline gelen müstakil bir unsur olarak kullanılması: da gittiler (ve gittiler).

17. En çok kullanılan kelimeler arasında bütün bir lexical hususiyetler serisinin bulunuşu. Msl. başlamak yerine bulaşmak; eyi yerine us veya islah; az yerine s i rek v.b.

Bu listede saydığımız karakteristik vasıfların heyet-i umumiyesi, Deli Orman diyalektinin hususiyetini teşkil ediyor. Bulgaristan ve Tuna

şimalindeki memleketler hariç, bu vasıfların ekserisine Anadolu'nun ve Rumelinin hiç bir kısmında rastlanmaz.

7.

Buna mukabil, bu diyalektin bütün hususiyetlerine Besarabya Gagauzlarının ağızında rastlanır. Bu hal bizi, Deliorman türkçesi ile Gagauzların türkçesini tek bir diyalektolojik grup olarak telâkki etmeğe mecbur kılıyor. Bu vâkıa ilim tarafından sistemli bir şekilde ele alınmamıştır. Bu itibarla Moşkov'un¹ neşrettiği malzemeye dayanarak Gagauz diyalektolojisinin hususiyetlerine dair tertip ettiğimiz listeyi buraya ilâve etmek lüzumsuz olmayacaktır. Bu iki listenin mukayesesi, bize her iki diyalektin yakın akrabalığını tesbit etmek imkânını verecektir.

1. ey'in ē'ye değil i ye tahavvül etmesi Misâller: sîr et- (seyr et-, 27,7)², hîbâ (< heybâ, 44, 19; 122, 16), dîl (< deyl < deyil, 9, 5; 11, 12), dîşirim (< deşirin < deyişirim, 57, 6), dînecini (< deineciyini 114, 17), işi (< eyşi < ekşi). çîrârsiniz (< çeynersiniz 116, 26), îri (< eyri < egri), îl- (< eyl- < eyil-) v.b.

2. g ve ğ nin çok sık olarak, hece büzüşmesi meydana getirmek suretile kaybolması: balâ (< balıga, 56, 2), sâyēr (< sayayor, 70, 5), sacâ (< sacağı, 92, 13), dūsun (< dogsun,, 49, 1)v.b.

3. Kelime başında gelen e, ö, ü seslilerinin, hattâ kelime sonundaki ı seslisinin dahi, muntazam olarak, iodisationa uğraması: yederim (< ederim, 1, 12). yekmek (< ekmek, 2, 24), yöbür (< öbür, 1, 10), yıkrâm (< ikram 1, 12) v.b. Buna mukabil i ve ü nün önündeki aslı y nin kaybolması: üzû (< yüzüyü, 11, 25), imekler (< yimekler, yemekler, 8, 21), üzüne (< yüzüne, 12, 10).

4. Sonda gelen sessizlilerin, c in tesirile palatalleşmesi. msl. çöcük (< çocuk, 1, 1), olacek (< olacak; 4, 6), yolcûlar (< yolcular, 1, 12), cüma (< cuma, 43, 3) v.b.

5. Sessizlerin başta gelen seslilerle temasla palatalleşmesi d'ör't, b'ir'inin, d'erm'iş, d'üş'ürm'üş v.b.

6. e 'nin, kendisinin iki derecesini teşkil eden daha dar e ile

¹ Moşkov, Deli orman türkçesi ile Besarabya Gagauzlarının diyalekti arasındaki yakın akrabalığı üzerine dikkati çekmişse de, bu akrabalığın neden ibaret olduğunu söylememiştir.

² İşaretler, R a d l o f f 'un *Obraztsı narodnoy literaturı türkskih plemeni* külliyatının X. cildindeki sayfa ve satırlara delâlet eder.

çok geniş e den muntazam olarak tefrik edilmesi.¹ Bu hal, bilhassa, kelimenin aslı maddesi olan heceden uzak bulunan vurgulu hecelerde görülüyor. Mol. getir mezmiş (144, 20), bekleme 'beklemeğe' (126, 19), delinā 'deliğine' (126), yerinden (127, 5), yürküdecem (127)

7. Kelime sodundaki sağır -t nin ek sesliler önünde muntazam sûrette sonorizasyonu, msl. rahadım (< rahatım, 47,3), kuvedi (< kuveti, 51,30), vakıdı (< vakti, 88, 2), tudayor (< tutuyor, 144.19) v.b.

8. Ekseriya vurgunun sondan evvelki hecede olması; biraz (19, 17), 'garga (1, 4), 'hepsi (93, 10), 'dolmuş (6, 23), 'ruba (11,29), pita 'pide' (5, 11), sü'pürgâ (120, 5) v.b.

9. akşam kelimesinin karakteristik avşam şeklinde olması: avşamneyin (16, 9/10; 76, 11), avşamsı (76. 3). avuşamsı (86, 3), avşamayrusun (28, 10). Bundan başka g nin ve y değişmesine dair bir çok misalin mevcudiyeti: yıvdırdı (< yıgdırdı, 93, 9), buvalarını (< bugalarını, 6, 18), duvacek (dogacak, 48) v.b.

10. ü, üseslilerinden sonra sık bir surette v || y tenavübü: büvēr (< büyüyor, 6, 9), küv (< köy) v.b.

11. Bâzı postposition ve eklerin daima sonda gelen ve âhenk kaidesine tâbi olmayan bir vokalik unsurla beraber kullanılması: a) -ken yerine -kan: ırkan (=yerken 151, 4), giderkan (61, 2), sonda nidaî (exclamatif) mahiyette bir unsurla: g-iderkaña (71, 15), sölerkana (106, 13) v.b. b) -dek, -dâk 'in dâima -dak veya -dan şeklinde olması: şindiyyadan (2, 12), av şamadak (3, 29), sabâdan veya sabâdak (50, 8; 31, 7), ardınadan (59, 2) v.b.

12. buraya, nereye. oraya zamirleri yerine burayı (12, 14), nereyi (40, 8), oraya (40, 19; 43, 3).

¹ M o ş k o v 'un bu sesliyi, R a d l ö f f külliyyatında neşrettiği metinlerdeki işaretleyişi ile *Etnograficeskoe Obozrenie* mecmuasında yayınlanan etütlerinde işaretleyişi arasında esaslı bir fark mevcuttur.

Bu sesliyi, koleksiyondaki metinlerde â işareti ile gösterdiği halde, mecmuadaki metinlerde Rus alfabesinin Ы harfi ile kaydediyor. Şu kelimelerde olduğu gibi:

hiyba (Etn. Obozr. LV, Nr. 4, s. 63), tepa (ayn. y. s. 66), geldim ben şıza (ayn. esr. XLVIII, Nr. 1, s. 101), geba (ayn. y. LI, Nr. s. 19), göklerde (ayn. y. s. 29), edana (ayn. y. s. 29). Görüyoruz ki evvel gelen konsonun palatalleşmesiyle müterafık olarak seslinin kalitesi de değişiyor.

Eğer bu işaretleyiş, gerçekten telâffuza uyuyorsa, Gagauz diyalekti ile, kelimenin aslı bünyesinden olan heceler hariç, önde gelen sessizlerin palatalleşmesinden sonra, bütün e lerin a haline geldiği (bk. benim *Kareimische Texte im Dialekt von Troki*, Cracovie 1929, s. XXXI Troki Karaytlerinin diyalekti arasında câlibi dikkat bir uygunluk bulacağız.

13. Kelime başında dâimâ sağır p ile pinmek kelimesi. Bundan başka d yeriae kelime başında sağır t nin gelişine dair bir çok misallerin oluşu: tā (< daha 73, 15; 77, 6 v.b.), tolu (dolü 13, 3) v.b.

14. -dikçe v.b. gerondifinin bir nihâf n ile beraber kullanılması, okudukçan (44, 20), gördükçen (79, 2), yestikçen (estikçe, 91, 5): sallandıkçan (91, 1) v.b.

15. -î, -i, -ü, -u, gerondiflerinden ziyade -a, -e gerondiflerinden yapılan -yor ve -yer, -er hâl şekillerinin aynı zamanda kullanılması. Misâller: acēr (acıyor, 2, 25), gidērsin (gidiyorsun, 3, 7), vērērler (vereyorlar, 2, 15), istemēris (istemeyoruz 17, 21), bilmēr-misin (bilmeyormusun 18, 3), koyēr (6, 12, fakat aynı metinde koyayor şekli de var 6, 5), bilmērim (bilmeyorum 81, 13) v.b.

16. Fiilî isim (nom verbal) -dik cki ile postpositionundan müteşekkil ve zaṁae ifade eden bir terkinin çok sık bir surette kullanılması. Misâller: yaklaştıynan (46, 7), geldiynan (49, 11) atladıynan (50, 63/14), yorulduynan (69, 23) 'yorulunca, yorulduğu zaman'.

17. 've' manasına gelen da rabtının ek (anklitik) olarak değil, müstakil bir kelime olarak kullanılması: çıkayor da dēr çıkıyoyor ve söyleyoyor.

18. Başka diyalektlerin ki, kim rabıtlarının yerine, 'ki' manasına gelen ani, hani (51, 12) kelimelerinin rabıt olarak kullanılması.

19. Pek sık kullanılan kelimeler arasında leksikal bir çok hususiyetlerin mevcut olması, msl. girişmek, çeketmek, pıysınmak, isle islâh 'iyi, âlâ' (5, 1; 16, 10; 9, 1; 60, 13), bitkide 'nihayet' 24,18) v.b.

8.

Bu iki listenin mukayesesi, bize birbirine çok yakın, fakat birbirinin aynı olmıyan iki diyalektin mevcudiyetini gösterir. Gagauzların diyalekti, Deliorman Türklerinin diyalektine nazaran diğer Osmanlı - Türk diyalektlerinden âşıkâr surette uzaklaşır. Bu hal, iki sebepten ileri geliyor: Evvelâ, Deliorman diyalektinde edebî dilin silici tesirile kaybolmuş olan iptidaî (primitif) vasıfların muhafaza edilmiş olması, sonra, muhtemelen yabancı muhitlerin tesirile izah olunabilecek ikinci derecede bazı vasıfların zuhuru. Bu iki sebep, Gagauzların, medeniyetleri ve dinleri dolayısıyla Türk âleminde ayrılmış olmalarından meydana geliyor. Bu ayrılma, Gagauz diyalektini, edebî Türk dilinin tesirinden korudu ve kendi ipti-

daî (primitif) saflığını muhafaza etmeği mümkün kıldı ise de, öte taraftan onu Slav, Rumen, Yunan v.b. gibi yabancı tesirlere maruz bıraktı. Bu tesirler, vokabülere münhasır olmayıp, aynı zamanda fonetik, morfoloji ve sentaks sahalarına da şâmindir.

Sessizlerin, kelime başında gelen seslilerle teması halinde vukubulan mevzuubahs palatalleşmesini yabancı tesire atfetmek mümkündür. Gerçekten, bu palatalleşmeye kuzey - batı Karayit dilinde de tesadüf olunur. Bu dilde aynı hal daha fazla görüldüğü gibi, seslilerin kalitesinin değişmesile birlikte vukubulur.

Bu vâkıanın müşahede edildiği her iki Türk dilinin¹, sert konsonlarla yumuşak konsonlar arasında ayırma yapılan Slav dillerinin uzun zaman tesiri altında kalması, bu palatalleşmenin kaynağının münhasıran bu Slav dilleri olduğu nazariyesini teyid eder².

Her ne kadar şu aşağıki halin aynına, Slav tesirini nmevcut olmadığı diğer Türk dillerinde dağınık bir surette rastlanıyorsa da seslilerin, bilhassa e'nin önünde, gelen, kelime başındaki y'nin kayboluşuna mukabil, öte taraftan kelime başındaki sesliler önünde bir y'nin ortaya çıkışı yine Slav tesirine atfedilebilir.

Krayıtçada olduğu gibi, Gagauzcada da Şark menşeli kelimele-
rin sonuna müennes işareti olarak Slavca —ka lâhikasının geldiği görülüyor. Msl. padişahka (48, 16), 'kraliçe, hükümdar kadın', çorbacıyka (70, 12), evsahibesi, çingenäyka (121, 16) 'çingene kadın, vb. Bu misaller, iptidaî (primitif) Türk dillerine tamamen yabancı olan, grammatikal bir nevi farkının ilk merhalelerini teşkil eder.

Bundan başka, Deliorman diyalektinde olduğu kadar, Gagauzların diyalektinde de müşahede olunan, vurgunun mutad yerden

¹ Polonya ve Ukranyada yerleşmiş Ermenistandan gelme Kıpçak — Türklerinin diyalektini, sessizlerin palatalleşmesi ile ayırd edilen üçüncü Türk dili olarak telâkki edebiliriz. Bununla beraber, çok derin araştırmalara muhtaç bulunduğu için şimdilik bu meseleyi mevzuubahs etmeyeceğiz.

² «*K karakteristike evraziiskogo yazıkovoğö süza, izdanie evraziitsev 1931*» isimli entresan tedkikinde R. O. J a c o b s o n, Kıpçak gurubunun bâzı diyalektlerindeki silabik sinharmoninin konsonantik harmoniye tahavvülü meselesinde, onbirinci asrın başlangıcında garbî Avr. — Asya Slav ve Fin dillerinin uğramış oldukları tekâmülün aynını görmek istiyor. Fikrimce, bugün bu meseleyi kat'î olarak halletmek için henüz kâfi derecede hazırlıklı değiliz. Bununla beraber, ben, burada mevzuubahs olan bu diyalektlerin Türk dillerinin teşkil ettiği büyük kütleden hemen tamamile müstakil olarak inkişaf keyfiyeti üzerinde durmak isterim. Bu hal, yabancı tesiri, Slav tesirini bilhassa ihtimal dahilinde gösterir.

Bu diyalektlerin, Türk tipinden hissedilir bir şekilde ayrılan sentaksları, yabancı dillerin bilhassa kuvvetli tesirine açık bir delil olarak telâkki olunabilir.

başka yerde bulunmasını, ancak yabancı tesire atfetmek mecburiyetindeyiz. Gerçekten, sondan evvelki hece üzerinde, hattâ son heceden daha uzaktaki heceler üzerinde bulunan vurguya —bilhassa yabancı kelimelerde— tesadüf ediliyor. Msl: girdi 'k u h n e y a n e r e d â 'sluglar otur'udu 'uşakların oturduğu mutfağa girdi'.

Bu hal, iptidai (primitif) Türk vurgusuna karşı olan duyarlılığı zayıflatarak, hakikî türkçe kelimelere sirayet ediyor.

Yabancı tesir, cümle sentaksında daha kuvvetli bir şekilde kendini gösteriyor. Gagauzcadaki cümleler ekseriya, sentaksı Türk sentaksından tamamen farklı olan bir yabancı dilden yapılmış edebî tercüme intibasını verir. Bu bilhassa izafet terkinin yapısında oldukça sık vukubulan takdim - tehir' (inversion) de göze çarpıyor: y ü r e y a n a r m ı ş k a r ı n ı n (28, 17) «kadının yüreği yanarmış», n e p â s ı b u b ê g i r i n (62, 2), «bu beygirin pahası ne?», b i r - d a b ê g i r i v a r m ı ş o p a d ı ŝ a h ı n (125, 9/10) «o padişahın bir de beygiri varmış», n e m a r f e t l e r i v a r o n n a r ı n (118, 2/3) «onların ne marifetleri var», ü ç k a v a s ı (!) v a r o n u (! 124,2) «onun üç kafası var» v. b. Gagauz diyalektinde istisnai vaziyette olan bu takdim - tehir, bilindiği üzere, batı Karayt dili ile Polonyada yerleşmiş eski Ermenilerin türkçesinde kaide haline girmiştir.

Bütün bu yabancı izler, Gagauzların Türk olmıyan bir muhitte devamlı surette komşuluk yapmaları, dinleri dolayısıyla ortodoks hristiyanlık muhitine sıkı münasebetlerde bulunmaları ile kolayca izah edilebilir.

Pek vâzih olmamakla beraber, Deliorman Türk diyalektinde de Slav tesiri görülür. Fakat bu tesir, yabancı kelimelere münhasır kalır.

Bu yabancı tesir bahsini bir yana bırakarak münhasıran türkçeye mahsus diyalektal hususiyetlere geçelim. İlkin, bu hususiyetlere Balkan yarımadası haricinde, hangi ülkelerde rastlandığını araştıralım. Bu araştırma, bize belki, bu hususiyetlerin kaynağını keşfettirecek bazı ipuçları verebilir.

e y 'in î şeklinde tek ses haline gelmesine (monophthongisation), bildiğime göre, bazı münferit haller müstesna, konumuz olan ülke dışında, ne Balkanlarda, ne de Anadolu'da rastlanır. e y 'in mo-

noftonglaşmasının diğer Osmanlı - Türk diyalektlerinde umumiyetle neticesi, $\bar{i}$ den ziyade $\bar{e}$ şeklindedir¹.

Buna mukabil, e y 'in $\bar{i}$ ye değişmesi bir çok şimal Türk diyalektlerinde görülür. b â ğ kelimesinin Osmanlıcada b e y 'e (diyalektlerinde b e'ye), halbuki Kazan Tatarları ile Kırğızların dilinde p $\bar{i}$, Altay Türklerinde Teleut ve Lebedlerin dilinde b $\bar{i}$ şekline tahavvül ettiği málûmdur. e y 'in $\bar{i}$ ye tahavvülü bu bakımından Bulgaristana en yakın memleket Kırmıdır. Burada şu gibi şekillere tesadüf olunur: ş $\bar{i}$ (< ş e y, R a d l o f f, **Obraztsi**, VII, 5, 15; 11, 27), a l $\bar{i}$ k i m (a l e y k ü m, 4, 26), k > d i (k e y d i, 10,5), t $\bar{i}$ m â m a ğ a (= osm. deyme bana, 10,7) v.b. Binaenaleyh, Gagauzlar ve Deliorman Türklerinin diyalektindeki bu hususiyet, açık surette, şimal menşelidir.

Kelime başında gelen seslilerin iyodizasyonuna, Kırm türkçesinde de dağınık surette tesadüf olunur. Şu şekillerde olduğu gibi: y e k t i m (< e k t i m, 3, 21, 28), y ü z ü m (< ü z ü m, 14, 19), y i m a m (< i m a m, 30) v.b. Bununla beraber, bu uygunluk daha evvelki ile aynı değerde değildir. Çünkü, bu hususta, Deliorman Türkleri ve Gagauzlarda, Slav tesirinin mevcudiyeti ihtimal dahilindedir.

Mevzuubahs diyalektin, en karakteristik morfolojik hususiyeti bahsinde bilhassa — y e r — y i r hal şekillerinde, analogilerin bizi kuzey - doğuya götürdüğünü kaydedelim. Bu şekillerin benzerlerine M. R â s â n e n² in neşrettiği malzemedan çıkarılan şu: a ğ a i (166, 1), e s e y i (175, 2), s a r ı y i (194, 4), d o n a n i y i (254, 2), b e n z e y i (238, 3), hattâ ç a l k a n i e (245, 2), a t ı l m a y e (219, 1) v.b. misallerin gösterdiği gibi, Küçük - Asyanın en doğusunda bulunan bölgelerde rastlanır. Burada hemen her yerde, sondaki r nin kaybolduğunu, fakat, bunun, bu şekillerin bünyesi bakımından ehemmiyeti olmadığını kaydedelim. a t ı l m a y e r den gelen a t ı l m a y e şekli, bu itibarla, Deliorman ve Gagauzlarda müşahade edilen şekillerin eşidir. — y i r suretinde olan şekiller: y a ğ a y i r, ç ı ğ ı l m a y i r, p a ğ ı l m a y i r v.b. Kunoş'un Trabzon havalisi Türklerinden derleyip neşrettiği me-

¹ Krs. *Encyclopédie de l'İslam'da Dialectes türks — osmanlis* başlıklı makalem (O harfinde), § 11.

² Bk. *Eine sammlung von M a n i — Liedern aus Anatolien*, JSFOu, XLI, (1926). İşaretler kıtaları ve kıtaların mısralarını gösterir.

tinlerde kaydedilmiştir¹. Ben de bu şekillere, çok daha batıda, bilhassa Sivas civarında tesadüf ettim. Aynı şekiller, Kırım'da da karşımıza çıkar: keliyir (Raçloff, Obratsi, VII, 23, 1), geleyir (93, 23), tanımayır (93, 32), döneyir (382, Nr. 114), sereyir (ayn. esr.), yayayır (ayn. esr.) v. b.².

Bâzı bakımlardan, hususiyetleri kendisini, kuzey - doğu Bulgaristan diyalektlerine bağlayan, Tunadaki Adakale ağzında da nâdir olmakla beraber, bu şekillere tesadüf olunuyor.

bin— yerine müfrit pin— şekli (bu şekil, Adakalede de mevcuttur) ve t̄ā (daha), tolu (dolu) v. b. şekiller, bize kelime başında gelen o «klusif» seslerin sonoritesini kaybettiği, kuzey - doğu Anadolu diyalektlerini³ hatırlatırlar. Mücerret olarak ele alındığı zaman bu hususiyet, fazla ehemmiyet arzetmez. Fakat, diğer hususiyetlerle birlikte nazarı itibara alınır, üzerinde mutlaka durulmağa değer.

Münferit, fakat bununla beraber çok karakteristik olan diğer bir hal de: ağşam, ahşam (ak—şam)dan gelen avşam şeklidir. Bu hal, şüphesiz, bitişik ğ sesinin (sonor), vokalizasyona, bilhassa v ye değişmeğe karşı olan temayülünün neticesidir. Öyle ki, bu, Kıpçak diyalektlerinin bir hususiyetini teşkil eder. Gagauz diyalektinde, bu temayüle dair bir çok örneklere rastlanır: duvacek (doğacak, 48 v. d.), yıvdırdı (< yığdırdı, 93, 3), buva (< buğa, 6, 18) v. b. Deliorman diyalektinde, yalnız avşam kelimesinde bu temayülü müşahede ettim. Fakat, istikbalde çok geniş malzemeyi bir araya topladığımız vakit, başka misaller daha bulmamız pek mümkündür.

9.

Yukarıda anlatılanlardan çıkan umumî neticeler nelerdir?

Bunları, şöyle hulâsa edebiliriz:

1. Deliorman ve civar yerlerin Türk diyalekti, bugün büyük bir kısmı Besarabyaya yerleşmiş bulunan Gagauzların diyalekti ile

¹ Bk. *Laz dalok*, Nyelvtudományi Közlemenyek mecmuası, XXII, (1891), s. 275 — 98.

² Nadir olmaktan beraber, eski Yarlık tatarlarında görülen müfret 3. şahıs (دیوری) şekli (msl. Velyaminov — Zernov, *Materiali dlya istorii Krimkago Hanstva*, St. Pétersbourg 1864, Nr. 367, s. 881, 3) üzerinde, bilhassa durmak lâzımdır.

Bu şekil, bugün henüz Deli Ormanda kullanılmakta olan şekillere müşâbihtir.

³ Krş. Encyclopédie de l'Islam, *Dialectes türks — osmanlis* maddesi, § 30.

yakın bir akrabalık gösteriyor. Bâzı ehemmiyetsiz farklara rağmen, bu iki diyalekti, tek bir grup olarak ad ve her ikisini T u n a t ü r k ç e s i müsterek ismile ifâde etmek mümkündür.

2. T u n a t ü r k ç e s i, müteaddid Osmanlı - Türk diyalektlerinden biridir. Fakat sınırları, diğerlerinininkinden daha belirlidir. «O s m a n l ı d i l i» yanında bir «G a g a u z d i l i» nden bahsetmek hiç bir mâkul sebebe dayanmaz. Çünkü, Gagauzca, Osmanlıcanın bir diyalektinden ibarettir. »O s m a n l ı» tâbirini, burada tarihî veya siyasî mânâda değil, lisânî mânâda kullanıyorum.

3. T u n a t ü r k ç e s i, Karadeniz şimalindeki Türk dilleri ile kendisi arasında münasebetlerin mevcudiyetini gösteren bâzı şimal tesiri izlerini ortaya koyuyor. Bu münasebetlerin, doğru bir kronolojisini tesbit etmek, bugün için mümkün değildir.

Böyle bir tesir, aynı zamanda, kuzey - doğu Anadolu diyalektlerinde de görülür. Demek ki, batı Karadeniz kıyısı bölgesi kadar doğu Karadeniz bölgesi de, şimal ve cenub Türk unsurlarının bir kavşak sahası idi.

4. İlmin bugünkü halile, yalnız dile dayanarak Deliorman Türklerinin ve Gagauzların menşei hakkında kat'î bir fikir beyan etmek mümkün değildir. Bununla beraber, bir taraftan lengüistik vâkıalardan çıkan neticeler, diğer taraftan tarihî ve etnolojik veriler bir araya getirilirse, doğruya yakın bâzı görüşler ileri sürmek mümkündür. Tuna türkçesinin hususî karakteri, Deliorman Türkleri ile Gagauzları münhasıran, Balkanların Osmanlılar tarafından istilâsından sonra, Küçük - Asya'dan gelmiş Türk kolonları olarak telâkki etmekten bizi alıkoyar. Bu iki halkın Küçük - Asya'dan geldiği faraziyesi, mensup oldukları din hasebile Gagauzlar hakkında kabul edilemeyeceği gibi, kendilerini Gagauzlara bağlayan lisanî akrabalıktan dolayı Deliorman Türkleri için de gayri vâridir.

Hal böyle olunca, Gagauzları, Deliorman Türklerinde olduğu şekilde, üstüste üç tabakadan müteşekkil bir maden filizi imiş gibi telâkki edebiliriz. En eski tabaka, şimali bir Türk topluluğunun bakiyesinden, ikinci tabaka, Osmanlıların gelmelerinden daha önceki bir devre çıkan kuvvetli bir cenuplu gruptan, üçüncü tabaka da Osmanlı devrinin Türk kolonlarından ve Türkleşmiş unsurlarından teşekkül etmiştir. İlk tabaka ile karışan ikinci tabaka, kendi cenuplu lengüistik karakterinin izlerini hey'eti umumiyeye geçirmiştir. Gagauzlarla Deliorman Türklerinin, ancak Osmanlı istilâsından itibaren lengüistik karakter değiştirmiş şimali unsurlar oldukları görüşü, gerçeğe uygun değildir. Zira, bu takdirde, bunların

dillerinde bulunan şimalî izlerin, daha fazla ve daha bâriz olması icabederdi.

Gagauzların hristiyanlığı, şüphesiz menşei Tuna - ötesi olan en eski tabakadan geliyor. Deliorman Türklerinin islâmlığı ise, cenup menşeli ikinci ve üçüncü tabakadan gelir.

Kuzey - doğu Bulgaristan Türk halkı meselesi, Balkan memleketlerindeki Türk unsurlarının menşe ve tasnifine dair olan büyük problemin, ancak bir kısmından ibarettir. Makedonya, bu problemin, belki daha enteresan, fakat maalesef daha az tanınan başka bir kısmını teşkil ediyor.

Makedonyada da, Türk halkı, kendilerinin muhtelif tabakalarını meydana çıkaracak ve bunların çağını tesbit edecek diyalektolog ve etnograf için geniş bir araştırma sahası teşkil eder. Buradaki Türk halkta da ilki şimalî bir karakteri hâiz, en aşağı üç etnik tabakanın mevcudiyetini kabul edebiliriz.

Balkanlardaki Türk halkı seneden seneye, gittikçe azaldığından, bu halkın lisanî ve etnik durumu sür'atli bir değişmeye maruz kalmaktadır. Bunun için, malzemeyi, mümkün olduğu kadar, bir an evvel toplamağa çalışmak bir kazanç olacaktır. Birkaç yıl zarfında, bu malzemenin büyük bir kısmı, ilim için bir daha geri gelmemek üzere kaybolmuş olacaktır.

İşte, bilhassa Balkan milletlerinin müstakbel türkologları için, enteresan ve mühim bir araştırmalar sahası!

Cracowie, 17 Ağustos 1931.

Ç e v i r e n :
Ömer Faruk Akün